

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՐՄԵՆ ԱՍՐՅԱՆ

պարսկական գիր. թեկնածու,
Գնահատման և թեստավորման կենտրոն

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՅԻ՝
ՄԱՐԶՊԱՆ ՎԱՍԱԿ ՍՅՈՒՆՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վարդանանց պատերազմը (449-451 թթ.) միշտ հանդիսացել է Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի ոգեշնչման աղբյուր: Անէացնելով Հայ ժողովրդին ձուլելու, նրա քրիստոնեական հավատքը վերացնելու՝ պարսկական արքունիքի ծրագրերը՝ Վարդանանց պատերազմն ազդարարեց, որ համաժողովրդական պայքարի միջոցով Հայ ժողովուրդին ի դուրս է ուժգին հակահարված հասցնել իր ինքնուրույն դեմոտոնոկոթյուն կատարող նույնիսկ ամենահզոր թշնամիներին:

Դարերի ընթացքում Վարդանանց պատերազմը՝ եւ նրա հերոսները եղել են ազատության, անկախության, քրիստոնեական հավատքի եւ արժանապատվության պաշտպանության համար պայքարի խորհրդանիշ, իսկ Վասակը եւ Վասակյանք՝ դավաճաններ: Ավարայրից մինչեւ Արցախյան գոյամարտ Հայ քաջորդիները թշնամիների դեմ պայքարել են՝ աչքի առաջ ունենալով Վարդանանց օրինակը:

ԺԹ. դարի վերջերին փորձեր կատարվեցին՝ վերագնահատելու Հայոց պատմության մի շարք հարցեր, այդ թվում եւ Վարդանանց պատե-

¹ Եղիշե, Վարդանանց պատմությունը, թարգմ., ներածական ուսումնասիր. և ծանոթագր.՝ Ե. Տեր-Մինասյանի, Երևան, 1946. Հ. Հարությունյան, Վարդանանց պատերազմը, Երևան, 1947. А. Айвазян, Армяно-персидская война 449-451 гг. Кампании и сражения, Ереван, 2016, с. 184. և այլն:

րազմն ու նրա գործիչներին: Վարդանանց պատերազմի պատմությունը եւ հատկապես մարզպան Վասակ Սյունու գործունեությունը վերաբերյալ ավանդականից տարբերվող տեսակետ արտահայտող առաջին հեղինակներից էր այդ պահին նոր պատմագիտություն հորձանուտ մտնող, իսկ հետագայում նշանավոր պատմաբան Նիկողայոս Ադոնցը, ով 1904 թ. ռուսերենով հրատարակեց «Մարզպան Վասակը պատմաբանների դատի առջև» զեկուլյց-հոդվածը², որի հիմնական խնդիրն էր վերագնահատել մարզպան Վասակ Սյունու գործունեությունը եւ նրա վրայից դեն նետել դավաճանի պիտակը:

Իր նպատակի մասին Ն. Ադոնցը գրում է. «Այդ շարժման նկատմամբ ավանդական հայեցողությունը, որն այն նկարագրող պատմիչներից անցել է նոր հետազոտողներին, ինձ թվում է միակողմանի եւ Հայաստանում իրերի իրական վիճակին չհամապատասխանող: Կա հնարավորություն 5-րդ դարի իրադարձություններին տալու փոքր-ինչ այլ լուսաբանում եւ պատմական այլ գնահատական»³:

Իրադարձություններին պատմական այլ գնահատական տալը թերեւս թելադրում է դրանք քննարկել որպես մեկ ամբողջության բաղադրիչներ, պահպանել դրանց ժամանակագրական կողմը, իսկ եզրակացությունները բխեցնել միմիայն փաստերից: Ինչպես իրավացիորեն գրել է Լ. Շահինյանը՝ «փաստերից դուրս չի եղել եւ չի կարող լինել ո՛չ գիտություն, ո՛չ էլ գիտականություն»⁴:

Փաստելով, որ Ե. դարի պատերազմների պատմությունը նոր ժամանակներ է հասել Եղիշեի եւ Ղազար Փարպեցու նկարագրություններով՝ Ն. Ադոնցը համառոտ ներկայացնում է իր խոհերը Վարդանանց պատերազմի պատճառների եւ ընթացքի մասին՝ դրանք, սակայն, վերագրելով պատմիչներին. «Ինչպես նրանք (Ե. դարի պատմիչները - Ա. Ա.) են կարծում, հուզման պատճառ է հանդիսացել Հագկերտ Բ.-ի պաշտոնական հրովարտակը, որում հայերին առաջարկվում էր հրաժարվել քրիստոնեությունից եւ ընդունել մազդեզականություն: Հոգեւորականությունը եւ իշխանները երկրի մարզպան Վասակի հետ հավաքվեցին Արտաշատ քաղաքում՝ խորհրդակցելու եւ պատասխան տալու համար: Նրանք որոշեցին չկատարել արքայի կամքը եւ զենքի ուժով պաշտպանել հավատն

² Н. Адонцъ, Марзбаиъ Васакъ передъ судомъ историковъ, Отдельный оттискъ изъ “Записокъ Восточн. Имп. Русск. Археолог. Общества”, томъ XV, Санкт-Петербургъ, 1904, с. 0122-0130.

³ Ասդ, էջ 0122:

⁴ Լ. Շահինյան, Ուրարտու, Երևան, 1994, էջ 3:

ընդդեմ բռնություն: Որոշումը հաստատվեց Ս. Ավետարանի վրա փոխադարձ երգմամբ: Երբ ժամանեցին մոգերը եւ սկսեցին վառել սրբազան կրակը, կատաղած ամբողջը նետվեց ատրուշանների վրա, ոչնչացրեց դրանք եւ սպանեց մոգերին: Շուտով հայտնվեց պարսկական զորքը: Այդ ճգնաժամային պահին մարզպան Վասակը իր համախոհների հետ անջատվեց հայերից եւ անցավ պարսիկների կողմը: Վարդան Մամիկոնյանի առաջնորդությամբ հայերը ճակատամարտ տվեցին պարսկական զորքին, որն ավարտվեց Վարդանի մահով: Պարսիկները բռնեցին մնացյալ խռովարարներին եւ դատի տվեցին: Դատարանում բացահայտվեց Վասակի խարդախությունը եւ նրան դատեցին»⁵:

Երկու անգամ նշելով, որ պատմիչներն են վերոհիշյալ տեսքով ներկայացնում Վարդանանց ապստամբությունը, Ն. Ադոնցը, սակայն, հարցի համար էական կարեւորություն կազմող բազում մանրամասներ լռություն է մատնում:

Իսկ ինչպե՞ս են զարգացել իրադարձությունները: Եղիշեն հաղորդում է, որ պարսից արքունիքը հայոց այրուձին ուղարկում է արեւելք՝ Կոնստանդնուպոլսի թշնամիների դեմ կռվելու, հայաստանում անցկացնում է նոր աշխարհագիր եւ ծանրացնում հարկերը այնքան, որ նույնիսկ իրենք էին զարմանում, թե ինչպե՞ս կարող է այդքան հարկ վճարելուց հետո երկիրը կանգուն մնալ: Հայ նախարարներից եւ եկեղեցուց հազարապետության եւ դասական գործերը վերցվում են: Հազկերտ Բ.-ն հայերից պահանջում է հրաժարվել քրիստոնեությունից եւ ընդունել մագդեզականություն: Հոգեւորականությունը եւ իշխանները մարզպան Վասակի հետ Արտաշատ քաղաքում կայացած խորհրդակցության ժամանակ մերժում են Հազկերտ II-ի կրոնափոխության պահանջը՝ վճռելով զենքի ուժով պաշտպանել իրենց հավատը՝ որոշումը հաստատելով Ս. Ավետարանի վրա բոլոր մասնակիցների երգմամբ: Հայ նախարարները կանչվում են պարսից արքունիք, որտեղ առերես ուրանում են քրիստոնեությունը եւ մոգերի հետ վերադառնում հայրենիք: Երբ մոգերը ժամանում են Հայաստան, ժողովուրդը ոտքի է կանգնում, պասիվ ընդդիմությունն ավարտվում է, երկրի տարբեր վայրերում ժողովրդական զանգվածները հարձակվում են մոգերի եւ պարսկական զորքի վրա, ազատագրում են պարսիկների ձեռքում գրկվող քերդերն ու ավանները: Պարսկական զորքերը ներխուժում են Աղվանք, որի քրիստոնյա ավագանին հայերից օգնություն է խնդրում: Հայ նախարարները հավաքվում են իրենց զորքերով եւ դրանք բաժանում երեք մասի, որոնցից մեկը Վարդան Մամիկոնյանի

⁵ Н. Адонцъ, Марзбаиъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0122-0123.

գլխավորությունը չարժեքում է Ադվանք՝ պարսիկների դեմ կռվելու: Մինչ շարերն աշխատում են պայքարում դարձնել համագգային, Վասակը, որը մինչ այդ պահն առերես ապարամքների կողմն էր, դավաճանում է հայերին, ավերածություններ է գործում Հայոց Միջնաշխարհում, պառակտում է հայոց ուժերը և անցնում հակառակորդի կողմը՝ ըստ ամենայնի աջակցելով նրան ընդդեմ Վարդանանց: Պարսկական զորքը ներխուժում է Հայաստան, տեղի է ունենում ճակատամարտ Ավարայրի դաշտում, որում Վասակը հանդես է գալիս ընդդեմ հայրենակիցների: Ավարայրից հետո հայերը երկարատև և թեժ կռիվներ են մղում երկրի տարբեր վայրերում՝ Հազկերտ Բ.-ն սրիպված փոխում է իր քաղաքականությունը հայերի նկատմամբ՝ շնորհելով կրոնի ազատություն, թողնելով հարկերը երկրին, թեթևացնելով պարսից արքունիքին տրվող այրուձիռ քանակը, բոլորին՝ ազատներին, շինականներին և հոգևորականներին թույլատրելով ազատորեն տիրել իրենց ունեցվածքին, Վասակ Սյունին դատվում է պարսից դատական ատյանի կողմից:

Վերելում ներկայացված հատվածում ընդգծվել են այն կետերը, որոնք Ն. Ադոնցն անտեսել է պատմիչներին վկայակոչելիս: Կարծում ենք՝ արդեն իսկ ակնհայտ է, որ նա փորձել է հող ստեղծել իր տեսութայան հաստատման համար: Դա երելում է նաեւ նրանից, որ հեղինակը Հազկերտ Բ.-ի՝ կրոնափոխության պահանջը համարում է առաջարկ՝ այդ կերպ, կարծում ենք, փորձելով իրավիճակը ներկայացնել ոչ տագնապալից:

Ինքը՝ Ն. Ադոնցը, չի էլ թաքցնում, որ իրադարձություններին անդրադարձել է հպանցիկ, սակայն, չի նշում, որ այդ ընթացքում դուրս է թողել առանցքային դեպքերը: Նա գրում է. «Շրջանցելով մանրամասները, ես ներկայացրեցի իրադարձությունների ուրվագիծն այն հաջորդականությամբ եւ ներքին կապով, ինչպես որ ես դրանք հասկանում եմ: Բոլոր փաստերն իմ կողմից վերցված են պատմիչներից, որոնց մոտ, սակայն, դրանք ներկայանում են այլ գունավորումով»⁶:

Կարծում ենք, այս մոտեցումն անընդունելի է: Երեւույթի պատմական, բարոյա-հոգեբանական, քաղաքական կարեւորությունը պարզապես պարտավորեցնում է նրան որեւէ իրադարձություն չչլքանցել, այլապես հարցին հնարավոր չի լինի տալ գիտական գնահատական: Այնինչ Ն. Ադոնցը, ինչպես տեսանք եւ դեռ կտեսնենք, պատմիչների հաղորդումներն օգտագործում է ընտրողաբար:

⁶ Անդ, էջ 0126:

Այնուհետեւ Ն. Ադոնցն անցնում է իր հիմնական խնդրին՝ Վասակին տրված գնահատականի վերանայմանը: Որպես առաջին կռվան Վասակի վրայից դավաճանի պիտակը հանելու համար՝ Ն. Ադոնցը վկայակոչում է Կորյունի կողմից նրան տրված բարձր գնահատականը եւ տարակուսանք հայտնում Եղիշեի եւ Ղազար Փարպեցու կողմից Վասակին տրված բնութագրումների ճշմարտացիության մասին՝ չարձանագրելով, սակայն, թե Կորյունի խոսքը Վասակի գործունեության որ շրջանի մասին է: Իսկ Կորյունն իր աշխատությունը գրել է մինչեւ Վարդանանց պատերազմը եւ բարձր է գնահատել Վասակի գործունեությունը Ե. դարի սկզբներին Սյունիքում գրերի տարածման շրջանում Մեսրոպ Մաշտոցին ցուցաբերած օժանդակության կապակցությամբ⁷: Հետեւաբար կարիք չկա 449-451 թթ. իրադարձությունների կապակցությամբ վկայակոչել Կորյունի մտքերը:

Փորձելով հող նախապատրաստել իր այս տեսությունը զարգացնելու համար՝ Ն. Ադոնցը կատարում է հետեւյալ առաջարկությունը. «Եթե մի կողմ նեյտենք վարքագրության տեսակետը, որով Եղիշեն եւ Ղազարը դիտում են իրերը եւ շարադրանքից հանենք Վասակի նկատմամբ կուսակցական եւ թշնամական ոգին, ապա իրադարձությունները մեր առջեւ կկանգնեն այլ լույսով [ընդգծումը մերն է - Ա. Ա.]»⁸:

Մի՞թե կարելի է վարքագրության տեսակետը, որը վաղ միջնադարում հանդես է եկել պատմագրության հետ միահյուսված եւ պարունակում է փաստեր, մի կողմ թողնել եւ առաջնորդվել ենթադրություններով: Մի՞թե կարելի է պատմության նորովի շարադրման համար հիմք ընդունել «եթե»-ն: Կարծում ենք՝ չի կարելի, քանզի այդպես կարելի է միայն ենթադրյալ պատմություն գրել:

Անդրադառնալով 449 թ. Արտաշատի ժողովին, որում հայերը մերժեցին կրոնափոխության պարսիկների պահանջը, Ն. Ադոնցը գրում է. «Հայ իշխանները, առավել եւս երկրի կառավարիչ Վասակը, օժտված էին քաղաքական խոհեմությամբ եւ հիանալի հասկանում էին, որ իրենք անկարող են ուժերը չափել հզորագույն միապետության հետ: Արտաշատի համաժողովում հարցի քննարկման ժամանակ նրանք հույս էին կապում արտաքին օգնության հետ: Խորհրդակցությունից հետո, Վասակը, որոշման համաձայն (վկայակոչում է Ղազար Փարպեցուն - Ա. Ա.), դեսպա-

⁷ Կորիւն, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի, աշխատութեամբ՝ Ա. Մաթեոսեանի, Երևան, 1994, էջ 47:

⁸ Н. Адонцъ, Марзбаиъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0123.

նուկթյունն ուղարկեց Թեոդոսիոս կայսեր մոտ, որի հետ հայերը մեծ հույսեր էին կապում»⁹:

Նախ նշենք, որ սկզբնաղբյուրներն իրադարձությունների սկզբնավորման շրջանում հայ իշխանների քաղաքական ըմբռնումների եւ կեցվածքի մասին վկայում են, որ նրանք միահամուռ մերժեցին կրոնափոխություն պահանջը: Երկրորդ՝ Արտաշատի ժողովում դրսից օգնության հարց չի քննարկվել¹⁰: Երրորդ՝ հայկական պատվիրակությունը Բյուզանդիա է ուղարկվել ոչ թե Արտաշատի խորհրդակցությունից հետո, այլ ավելի ուշ՝ Անգղ-Ջարեհավանի իրադարձություններից¹¹ հետո: Իսկ հայկական պատվիրակությունն էլ միայն Վասակի կողմից չէ, որ Բյուզանդիա է ուղարկվել: Մյուս կողմից, այս միջանկյալ ժամանակահատվածում կատարված անցքերի, հատկապես Վասակի լայնածավալ քայքայիչ գործունեության մասին, որոնք հական նշանակություն ունեն վերջինիս գնահատելու համար, Ն. Ադոնցը լուրմ է: Նա չի նշում նաեւ, որ ազատագրական գործողությունների ընթացքում ապստամբները նրան ձերբակալել էին պարսիկների ճամբարում:

Իսկ իրադարձությունները, որոնք Ն. Ադոնցը չի հիշատակում, զարգանում են հետեւյալ հաջորդականությամբ. այն ժամանակ, երբ Անգղի միջագետքի վախեցած մոգպետը պատրաստվում էր դիմել Հագկերտ Բ.-ին՝ հայերին դավանափոխություն պարտադրելու ծրագրից հրաժարվելու առաջարկությամբ, Վասակ Սյունին նրան խորհուրդ է տալիս չվհատվել, բայց ոչ միայն այդքանը. «Մի քիչ համբերություն ունեցիր եւ քո այս խորհուրդը ծածկի՛ր շատերից. բայց հայտնի՛ր մարդկանց, որոնց ես կասեմ, մինչեւ որ ես ուժ հավաքեմ, օգնական զորք կանչեմ, գուցե կարողանամ եկեղեցու այդ ուխտը երկփեղկել»¹²: Ապա նա գործնական քայլերի է դիմում հայոց միասնությունը խախտելու եւ դավանափոխությունը գլուխ բերելու համար. «Անմիջապես զորք հանեց Սյունյաց աշխարհից, իր գորամասն ստվարացրեց՝ մոգերին ու մոգպետին օգնության հասնելու համար: Եւ ապա սկսեց ասել (Վասակը մոգպետին - Ա. Ա.). «Հապա դու մի թուղժ ուղարկիր Դուռը, որ Աղվանից աշխարհում գտնված տասը հազար այրուձին Հայաստան գա ձմեռն անցկացնելու համար. երբ նրանց

⁹ Անդ, էջ 0123-0124:

¹⁰ Եղիշե, Վարդանի եւ Հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989, էջ 81, 83. Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն. Թուրք Վահան Մամիկոնյանի, Երևան, 1982, էջ 99-105:

¹¹ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 117-119. Ղազար Փարպեցի, նշվ. աշխ., էջ 147:

¹² Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 127:

մեր ձեռքի տակ ունենանք, էլ ոչ ոք չի կարողանա արհամարհել արքունի հրամանը»¹³: Այնուհետև Վասակ Սյունին «սկսեց ոմանց խաբել գույքով, ոմանց՝ հորդորական խոսքերով. բոլոր ռամիկներին էլ ահեղ խոսքերով սպառնալով՝ վախեցնում էր... Արքունիքից բերել էր նաեւ շատ դրամ եւ սրա-նրա գրպանը գաղտնի կաշառք էր խոթում, իբր թե պարգեւ ու պատիվ է տալիս. եւ մեծ նենգությամբ անմեղ մարդկանց հրապուրում էր եւ իր կողմը քաշում»¹⁴: Ինչպես հաղորդում է Եղիշեն, Վասակը «սկսեց մոգեր բաժանել նախարարների տները եւ մեծ-մեծ ռոճիկներ նշանակել, կենդանիներ զոհել եւ բռնություն ստիպել կնքված մարդկանց, որ զոհած միս ուտեն եւ արեգակին երկրպագություն տան»¹⁵: Վասակի չարագործություններից զայրացած հայ եպիսկոպոսները դիմեցին սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանին. «...եթե մարգպանն ու մոգպետը ձեր խորհրդով են գործում այն անօրեն չարագործությունները, նախ մեր պարանոցները կտրեցեք եւ հետո ձեռք տվեք եկեղեցուն: Իսկ եթե նրանք առանց ձեր կամքի են կատարում այն չարագործությունները, թո՛ղ այսօր եւեթ դրա վրեժը պահանջվի նրանցից»¹⁶:

Զայրույթով բորբոքված ժողովուրդը հարձակվեց պարսկական բանակի վրա, ոմանց կոտորեցին, շատերին բանտարկեցին: Ձերբակալեցին նաեւ Վասակին, որը «երգումով միաբանվեց նրանց հետ, որ հաստատ կմնա ուխտին, զղջում էր, որ առաջ բաժանվել էր նրանցից...»¹⁷: Ապստամբական ուժերի հետ Վասակի միաբանվելուց հետո ապստամբները երկիրը մաքրեցին պարսկական կայազորներից, ազատագրվեցին Արտաշատը իր ավաններով, անմատչելի քաղաք-ամրոցներ Գառնին, Անին, Արտազերսը եւ այլն:

Երկիրը թշնամուց մաքրելու կռիվներից շատ օրեր անց Հայաստան հասած Աղվանքի հազարապետը եւ եպիսկոպոսը հայտնեցին հայերին, որ պարսից զորքը ներխուժել է Աղվանք:

Հենց այս անցքերից հետո է, որ հայերը պատվիրակություն ուղարկեցին Բյուզանդիայի կայսր Թեոդոսիոսի մոտ՝ օգնության խնդրանքով¹⁸:

Անտեսելով Եղիշեի այս հաղորդումը, ինչպես նաեւ ապստամբություն պատճառները, եւ չնեղակայացնելով գեթ մեկ փաստարկ՝ Ն. Ադոն-

¹³ Անդ, էջ 127-129:

¹⁴ Անդ:

¹⁵ Անդ, էջ 129-131:

¹⁶ Անդ, էջ 131:

¹⁷ Անդ, էջ 133:

¹⁸ Անդ, էջ 143:

ցը «Պատմական ուսումնասիրություններ»-ում նշում է, թե «հետազայի պատմությունը իրատունք է տալիս կարծելու, որ գործին խառն էր եւ Բիւզանդական դուռը՝ թերեւս իսկական դրդիչը...: Վասակի ծրագիրը կարող էր ներշնչուած լինել Բիզանդիայից...: Վասակը, նախապէս ապահովելով թիկունքը Յունաց կողմից, համաձայնութեան էր եկել նաեւ անմիջական դրացիներին՝ Վրաց, Աղուանից եւ Աղձնեաց աշխարհների հետ, որպէսզի միահամուռ ուժերով նետեն պարսկական լուծը լընդգծումը մերն է - Ա. Ա.]»¹⁹: Անտեսելով հանրահայտ իրողութիւնը, որ ապստամբութեան պատճառը պարսից արքունիքի բռնութիւններն էին²⁰ եւ, փոխարենը, նրանում արհեստականորեն տեսնելով բյուզանդական հետք՝ Ն. Ադոնցը փորձում է հող ստեղծել Վասակի վերագնահատումը դյուրացնելու համար: Այսպէս, Վարդանանց ապստամբութիւնը համարելով Բյուզանդիայի դիտավորութիւն՝ Ն. Ադոնցը արհեստական հնարավորութիւն է ստեղծում Վասակի գործակցութիւնը պարսից արքունիքի հետ արդարացնելու համար: Մյուս կողմից՝ այդ ձեւով նա նսեմացնում է Վարդանանց ապստամբութիւնը՝ երեւոյթ ստեղծելով, թե իբր այն բխում էր ոչ թե Հայոց, այլ Բյուզանդիայի շահերից, թե իբր Վարդանանք ոչ թե ինքնուրույն մտածողներ էին, այլ սոսկ Բյուզանդիայի կամակատարներ: Նկատենք, որ սկզբնաղբյուրները ապստամբութեան սկզբնավորման մեջ բյուզանդական հետքի մասին անգամ կասկածելու տեղիք չեն տալիս:

Ապստամբութեան սկզբնավորման եւ ծավալման ընթացքը պարզ ցույց է տալիս, որ այն «Վասակի ծրագիր» համարելու միտքը նույնպէս մտացածին է: Բավարարվենք Ղազար Փարպեցու հաղորդումներից մեկով. «...Հայոց սպարապետ Վարդանը, իմանալով, որ ապստամբութեան գործը հույժ հայտնի են դարձնում եւ այն շատ ուշացնելուց մեծ վնասներ կլինեն, շատ օրեր խորհուրդ անելով, պատվական եպիսկոպոսներին, աղանավոր երեցներին եւ Հայոց ավագ տանուտերերին ու սեպուհներին հավաքեց առանձին: Այն ժամանակ նա դեռ չէր կամենում իրենց խորհուրդը հայտնել Հայոց մարզպան Վասակին...»²¹: Կարծում ենք՝ ամեն ինչ շատ պարզ է: Մյուս կողմից՝ եթե մենք եւս առաջնորդվենք «եթե»-ներով եւ մի պահ ընդունենք ապստամբութիւնը «Վասակի ծրագիր» համարելու Ն. Ադոնցի միտքը, ապա նրա հետագա խափանարարական

¹⁹ Ն. Ադոնց, Պատմական ուսումնասիրություններ, Փարիզ, 1948, էջ 24:

²⁰ Հ. Մանանդյան, Երկեր, հ. Բ., Երևան, 1978, էջ 478:

²¹ Ղազար Փարպեցի, նշվ. աշխ., էջ 141:

քայլերը դարձյալ արդարացում էն կարող ունենալ: Դա է պատճառը, որ Ն. Ադոնցը լռում է Վասակի այդ գործելակերպի մասին:

Ինչեւէ, պատվիրակությունն իր հետ տանում էր կայսրին ուղղված մի գրություն, որը կազմվել էր Հայոց կաթողիկոսի պարտականությունները կատարող Հովսեփ եպիսկոպոսի եւ նրա եպիսկոպոսակիցների, մարզպան Վասակի, սպարապետի եւ բոլոր մեծամեծ նախարարների կողմից²²: Ինչպես տեսնում ենք Եղիշի հաղորդումից (կտեսնենք նաեւ Ղազար Փարպեցու հաղորդումից), պատվիրակությունն ուղարկվել էր ոչ թե Վասակի, այլ Հայոց մի շարք իշխանների եւ կաթողիկոսի կողմից՝ Արտաշատի ժողովից բավական ուշ:

Այս կապակցությամբ Ղազար Փարպեցին հաղորդում է մի հետաքրքիր մանրամասն, որը, կարծում ենք, կարեւոր է Վասակին առավել ամբողջական բնութագրելու համար: Երբ հայկական ուժերը նոր էին Զարեհավանից իջել Այրարատ եւ Աղվանքից օգնություն էին խնդրում հայերից՝ ընդդեմ պարսկական զորքի, «Սյունյաց Վասակ իշխանը Հայոց երանելի սպարապետ ու Մամիկոններից տեղի վարդանին ստիպում էր գնալ եւ զորքով դիմակայել նրանց»: Շարունակելով միտքը՝ Փարպեցին գրում է. «Վասակն ինքը խաբեություն ճանապարհն էր բռնել՝ իր մտքում կամակից ու խորհրդակից ունենալով աստվածանենգ ուրիշ մարդիկ Հայոց ազատներից»²³: Սակայն մինչ Աղվանք շարժվելը վարդանը պնդում է՝ նախապես ընդունած որոշման համաձայն նախ դեսպանություն ուղարկել Բյուզանդիա, եւ պատրաստակամություն է հայտնում դրանից հետո կատարել Վասակի բոլոր հրամանները²⁴: Եւ Վասակը, շարունակում է Փարպեցին, «իր առաջ դրված խնդիրն շտապ իրականացնելու համար, հանձն առավ երանելի սպարապետ վարդանի ասածները կատարել»²⁵:

Կարծում ենք՝ պարզ է, թե ե՞րբ հայերը օգնության խնդրանքով պատվիրակություններ ուղարկեցին Բյուզանդական կայսեր եւ բյուզանդական Հայաստանի հայ նախարարների մոտ:

Հարց է առաջանում, ո՞վ էր հեռատես դիվանագետ եւ քաղաքագետ՝ վարդան Մամիկոնյա՞նը, ով մինչ պատերազմ սկսելը ձգտում էր դաշնակիցներ ձեռք բերել, թե՞ Վասակը, որ ցանկանում էր անմիջապես ռազմական գործողություններ սկսել պարսիկների դեմ: Համոզված ենք՝ այստեղ երկու կարծիք լինել չի կարող:

²² Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 143:

²³ Ղազար Փարպեցի, նշվ. աշխ., էջ 147:

²⁴ Անդ, էջ 149:

²⁵ Անդ:

Չանդերադառնալով այս անցքերին՝ Ն. Ադոնցը իր հոդվածում պարզապես գրում է հետեւյալը. «Վասակը եւ նախարարները սպասում էին դեսպանների վերադարձին: Մինչ այդ հոգեւորականությունը նախանձախնդրութեամբ բորբոքում էր ժողովրդի կրքերը: Ամբոխը տեղի տվեց նրանց բոցաշունչ ճառերին, եւ սկիզբ առան թշնամական գործողութիւնները, ցույցերը եւ ընդհարումները...: Իշխաններից ոմանք առաջարկեցին Վասակին՝ կանգնել շարժման գլուխ եւ հայտարարել համընդհանուր ապստամբութիւն: Նա դանդաղում էր»²⁶:

Ն. Ադոնցի վերջին մտքի կապակցութեամբ արձանագրելով, որ պատմիչների գործերում ակնարկ իսկ չկա այդ մասին, շարունակենք հարցի շարադրումը: Պատմիչների հաղորդումներից հետեւում է, որ՝ 1) Հայկական պատվիրակութիւնը Բյուզանդիա է ուղարկվել Անգղ-Ջարեհավանի իրադարձութիւնից հետո միայն, 2) ժողովուրդը պարսիկների վրա հարձակվել է ոչ թե հոգեւորականների ճառերին տեղի տալով, այլ Վարդան Մամիկոնյանի հետ ունեցած խորհրդակցութիւնից հետո: Ավելացնենք նաեւ, որ եթե այլ դեպքերում Ն. Ադոնցը շեշտը դնում է Ղազար Փարպեցու աշխատութեան վրա, ապա այս դեպքում հիմք է ընդունում Եղիշեին, նրա հաղորդումը, սակայն, ենթարկելով որոշակի փոփոխութեան:

Ն. Ադոնցը շարունակում է. «Այդ ճգնաժամային պահին լուր է ստացվում Թեոդոսիոս կայսեր մահվան մասին: Նրա հաջորդ Մարկիանոսը կտրականապես հրաժարվեց աջակցել հայերին»²⁷: Ըստ Ն. Ադոնցի՝ կայսեր մերժմանը հետեւում է բյուզանդական մասի հայ իշխանների մերժումը, հոները, չգիտես ինչու, չեն կարողանում աջակցել հայերին, իսկ «ինչ վերաբերում է Իբերիային եւ Աղվանքին, ապա այնտեղ ուղարկված պարսկական ջոկատը շեղեց նրանց ուշադրութիւնը եւ խանգարեց նրանց՝ միանալու հայերին»²⁸: Ապա Ն. Ադոնցը հավելում է, որ «հանգամանքների անբարենպաստ ընթացքի հետեւանքով հայերը հայտնվեցին անելանելի դրութեան մեջ: Այդպիսի պայմաններում պարսիկների հետ կապերի խզումը եւ բացահայտ պատերազմ հայտարարելը կնշանակեր երկիրը մղել անխուսափելի կործանման: Վրա հասավ հոսսախաբուլթյան եւ տատանումների պահը: Կարծիքները բաժանվում էին: Առաջնորդները պառակտվեցին երկու ճամբարների: Մի մասը կանգնել էր ապստամբութեան համար եւ խորհուրդ էր տալիս շարունակել ձեռնարկած գործը՝

²⁶ Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0124.

²⁷ Անդ:

²⁸ Անդ:

Հուլյսը դնելով սեփական ուժերի վրա: Մյուսները, հասկանալով այդպիսի հանդգնության ամբողջ վտանգը, խոհեմ էին համարում դադարեցնել հետագա գործողությունները եւ կոծկել գործը»²⁹: «Պատմական ուսումնասիրություններ»-ում նա գրում է, որ խոհեմությունն ու խոհականությունը թելադրում էին «հրաժարուել կամ յետաձգել խռովութեան ծրագիրը»³⁰: Այդ ձեւով, ինչպես իրավացիորեն նշում է Հ. Մուրադյանը, Ն Ադոնցը «փորձում է Վարդանանց հետ կողք կողքի կշեռքի հավասար նժարի վրա դնել ուխտագանց Վասակին եւ նրա կողմնակիցներին»³¹:

Վասակին համակրող Ն. Ադոնցը չի նշում, թե ե՞րբ էր պետք ապստամբել օտար տիրապետության դեմ: Ի՞նչ կլինեին մեր ժողովրդի հետ, եթե նա մշտապես դրսեւորեր վասակյանական «խոհեմություն», «դիվանագիտություն» եւ հապստամբեր հզոր զավթիչների դեմ: Մասնավորապես, ի՞նչ կլինեին մեր ժողովրդի հետ, եթե Հայոց Մեծ եղեռնի տարիներին Վանում, Մուսա լեռում եւ այլ վայրերում եւս չդիմադրեր թուրք ցեղասպաններին եւ ապավինեին նրանց ողորմածությանը, եթե 1918 թ. Սարգարապատում, Բաշ-Ապարանում եւ Ղարաքիլիսայում հայությունը չպատերազմեր թուրք ոճրագործների դեմ եւ գլուխ խոնարհեր նրանց առջեւ: Անժխտելի է, որ Մեծ եղեռնի տարիներին փրկվեցին նրանք, ովքեր թուրք ցեղասպաններին դիմադրեցին զենքով, այլ ոչ թե հայցեցին նրանց գութով: 1918 թ. հայ ժողովուրդը վերջնական բնաջնջումից փրկվեց եւ իր անկախ պետականությունը վերականգնեց բացառապես Մայիսյան հերոսամարտերի շնորհիվ:

Ն. Ադոնցը չի պատասխանում այն հարցին, թե ինչո՞ւ հայկական պատվիրակությանը մերժեցին Բյուզանդիայում: Այդ հարցը կքննենք ստորեւ:

Ինչեւէ, Ն. Ադոնցը, առանց պարզություն մտցնելու անհամաձայնությունների ընթացքի եւ դրսեւորումների մեջ, չպահպանելով անցքերի ժամանակագրական հաջորդականությունը եւ մոռացության տալով դրանց մի մասը, ավելացնում է. «Հայացքների անհամաձայնությունը շուտով վերաճեց փոխադարձ թշնամության, եւ երկու կողմերը սկսեցին գործել տարբեր ուղղություններով եւ ակնհայտորեն իրար դեմ»³²: Հետագայում Ն. Ադոնցն այս իրավիճակի մասին ավելացնում է. «Ոչ ուրաջութեան եւ ոչ դաւաճանութեան մասին խօսք անգամ չի կարող լինել:

²⁹ Անդ, էջ 0124-0125:

³⁰ Ն. Ադոնց, Պատմական ուսումնասիրություններ, էջ 25:

³¹ Հ. Մուրադյան, Վարդանանց ապստամբության մասին, Երևան, 1989, էջ 197:

³² Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0125.

Երկու կողմն էլ հաւասարապէս հասարակական շահն ի նկատի ունէին: Տարբեր էին նրանց տեսակէտները, երկուսն էլ կասկածելի իրենց առաւելութեամբ»³³: Մնում է պարզապէս տարակուսել արտահայտված մտքերի կապակցութեամբ: Մի՞թե կարելի է թշնամու դեմ ուղղված ապստամբութիւնը համեմատել թշնամու հետ հայրենակիցների դեմ գործակցութեան հետ, առավել եւս կասկածել նրանցից առաջինի առավելութեան վրա: Այս առիթով միանգամայն ընդունելի է Ն. Ադոնցի «հավասարեցման» տեսութիւնը «խիստ հետաքրքրական» անվանող Պ. Հովհաննիսյանի միտքը. «Հանդես գալ սկսած ապստամբութեան դեմ, դաշնակցել պարսիկների հետ, մասնակցել շարժման ճնշմանը չի կարող արդարացիւրեւէ տեսութեամբ (խոսքը Ն. Ադոնցի տեսութեան մասին է - Ա. Ա.), որքան էլ որ այն լինի ինքնատիպ ու հետաքրքրական: Այս շրջափոխում Վասակի դերքորոշումն, առանց վարանելու, պետք է անվանել դավաճանութիւն»³⁴:

Կողմերի՝ իրար դեմ գործելու մասին սկզբնաղբյուրներում արձանագրվում է միանգամայն այլ իրավիճակ: Տեսնենք, թե ե՞րբ է երկու կողմերի միջեւ սկսվել թշնամութիւնը եւ ի՞նչ ձեւերով է դրսեւորվել: Պարսկական զորքի՝ Աղվանք մտնելուց հետո, երբ հայկական պատվիրակութիւնը դեռեւս Բյուզանդիա չէր մեկնել, հայոց սպարապետը կատարեց զորքի վերախմբավորում: Հայոց զորքը բաժանվեց երեք մասի: Առաջին գունդը Ներշապուհ Ռմբոսյանի (Արծրունու) գլխավորութեամբ պահպանելու էր Հայաստանի սահմանները հարավում: Երկրորդ գունդը Վարդանի գլխավորութեամբ շարժվելու էր Աղվանք՝ այնտեղ ներխուժած պարսիկների դեմ: Երրորդ գունդը հանձնվեց Վասակին, որն իր հետ վերցրեց «այնպիսի մարդիկ, որոնց հավատի թուլութիւնը գիտեր»³⁵: Դրանից հետո, ինչպես գրում է Եղիշեն, Վասակը «խորամանկ խաբուրութեամբ դարան էր մտնում իր երկրի բերդերում, կեղծավորութեամբ պատճառ բերելով, թե ճեպընթաց պիտի անցնի-հարձակվի Պարսից զորքի վրա՝ Աղվանից երկրից նրանց հալածելու համար»³⁶: Նա դեսպաններ է ուղարկում Աղվանքի պարսիկ մարզպան Սեբուխտի մոտ³⁷ եւ տեղեկաց-

³³ Ն. Ադոնց, Պատմական ուսումնասիրություններ, էջ 25:

³⁴ Պ. Հովհաննիսյան, Մարգարէ Վասակ Սյունեցու գործունեության վերագնահատման Նիկողայոս Ադոնցի տեսությունը, Ավարայրի խորհուրդը, Երևան, 2003, էջ 72:

³⁵ Եղիշեն, նշվ. աշխ, էջ 149:

³⁶ Անդ:

³⁷ Սեբուխտ/Մերսերուխտ մարզպանի մասին մանրամասն տե՛ս Ա. А. АКОПЯН, Албанняя-Алуанк в греко-латинских и древнеармянских источниках, Ереван, 1987, с. 115-118.

նում. «Ահա քանդեցի Հայոց ուխտի միաբանությունը եւ երեք կողմերի վրա զորքը քանդելով բաժանեցի»³⁸: Վասակը թշնամուն տեղեկացնում է նաեւ Վարդան Մամիկոնյանի ռազմերթի ուղղություն եւ զորքի քանակի մասին. «Իսկ երրորդ գունդը Վարդանի հետ Աղվանք ուղարկեցի՝ փոքրաթիվ եւ ոչ թե բազմաթիվ: Համարձակ դուրս արի նրա առաջ եւ ամենեւին մի՛ վախենա նրա դեմ պատերազմի ելնելուց. գիտեմ, որ պարտություն պիտի կրեն քո մեծ զորություն առաջ»³⁹: Ակնհայտ է, որ Վասակը բռնել էր դավաճանության ուղին:

Ն. Ադոնցի կողմից համեմատաբար վստահելի Ղազար Փարպեցին այս կապակցությամբ գրում է, որ Վարդանը «հրաժեշտ տալով Սյունյաց իշխան Վասակին ու նրա հետ մնացող ավագներին, ողջախորհուրդ մտքով գնում էր պատերազմի ... Դեռ Այրարատից ոչ շատ կայարաններ էր հեռացել Հայոց սպարապետ երանելի Վարդանը, որ Սյունյաց իշխան Վասակը շտապով գաղտնի դեսպաններ ուղարկեց Արյաց հազարապետ Միհրնեսին եւ իր նենգավոր խորհուրդը հայտնեց նրան: Նույնպիսի նամակ հղեց նաեւ Նիխորական Սեբուխտին եւ այլ ավագների, որոնց Միհրնեսին էր կարգել Հայոց վրա: Հղեց հավատարիմ վերակացու Վեհապուհին, որն այն ժամանակ արքունի սենեկապանն էր, ապա հետո էլ եղավ Արյաց դպրապետը: Նամակներում Սյունյաց նենգավոր իշխան Վասակը նրանց հայտնում էր իր խաբեական ցանկությունները: «Դուք, - ասում էր, - անհոգ եղեք եւ մի զարհուրեք Վարդանի հետ ձեր դեմ եկողներից, քանզի ավելի շատը նրանք են, որ պահել եմ ինձ մոտ եւ բազմաթիվներին էլ այս ու այնտեղ եմ ցրել: Իսկ ձեր դեմ եկողները խիստ փոքրաթիվ են եւ ոչ շատ»⁴⁰:

Վասակի հայրենադավ գործողությունները, սակայն, այդքանով չեն ավարտվում: Մինչ հայ ապստամբները հաղթանակներ էին տանում Աղվանքում, Վասակը խորացնում է իր հակահայկական ընթացքը: Ահա թե ինչպես է Եղիշեն նկարագրում Վասակի այդ օրերի գործողությունները. «Հեռացել է (Վասակ Սյունին - Ա. Ա.) քրիստոնեության ուխտից եւ ավերել Հայոց աշխարհի շատ տեղերը, մանավանդ արքունի ձմեռոցները, որոնք զորքի կայաններն էին... Ձեռք է տվել նաեւ սուրբ եկեղեցիներին. տարել է նաեւ եկեղեցու սեղանի սուրբ անոթները, գերել է քահանաների

И. Г. Семенов, Генеалогия Картлийских царей: от Мириана III до Вахтанга Горгасала, Махачкала, 2007, с. 50-51:

³⁸ Անդ, էջ 151:

³⁹ Անդ:

⁴⁰ Ղազար Փարպեցի, նշվ. աշխ., էջ 151:

ընտանիքներին, իսկ նրանց կապել ու բանտ է դրել. եւ ինքը ասպատակ սփռելով ու տարածելով ամեն կողմ՝ ամբողջ երկիրն ավերում է»⁴¹: Փարպեցին այս կապակցութեամբ հիշատակում է կարեւոր այլ մանրամասներ: Գրելով, որ Վասակն ապստամբում է «ճշմարիտ միաբանութեան դեմ եւ դաշինք կնքում պարսիկների հետ, Վասակի եւ նրան միացած Հայոց որոշ ավագների հետագա քայլերի մասին նա ավելացնում է. «Հայոց ամրոցների բերդապահներին արձակելով՝ իրենց մարդկանց բերդակալներ նշանակեցին եւ զգուշացրին: Մամիկոնյան, Կամսարական եւ ուրիշ տանուտերների որդիներին դայակներից խլելով, հավաքեցին, անց կացրին Սյունյաց իշխանութեան ամուր բերդերը եւ հրամայեցին ամրոցները պահպանել զգուշութեամբ: Ապա նենգավոր Վասակը երեխաներին տվեց տանելու Պարսից թագավորի մոտ»⁴²: Քիչ անց Փարպեցին ավելացնում է հետեւյալը. «Իսկ Սյունյաց նենգավոր իշխան Վասակը երբեք չէր դադարում Հայոց աշխարհի իշխաններին, շինականներին ու քահանաներին նամակներ գրելուց. ցույց էր տալիս արքունիքից բերած սուտ դաշինքներ ու դատարկ վկայութիւններ, թե «Արքայից արքան քրիստոնեութիւն է շնորհել աշխարհին, իսկ մոգերին կոտորելու վնասը չի պահանջում: Եւ ապստամբութեան մասին, - ասում է, - բնավ չեմ հիշի, միայն թե հեռանաք Վարդանի ուխտից ու խոսքերից եւ չկորչեք նրա հետ»: Ուխտանենք Վասակն իր մասին էլ գրում էր. «Ես այս ամենի միջնորդը կլինեմ ու անվնաս կպահեմ Հայոց աշխարհը»⁴³:

Վասակի արդարացմանը ձգտող Ն. Ադոնցը չի հիշատակում նրա այդ քայլերի մասին, որոնք, ինչպես տեսանք, նա կատարում էր այն ժամանակ, երբ Վարդան Մամիկոնյանը Աղվանքում պատերազմում էր պարսիկների դեմ: Հետագայում նա չի նշում նաեւ, որ Ավարայրի ճակատամարտում Վասակը կռվում էր հայերի դեմ:

Կարծում ենք՝ հիշատակված սկզբնաղբյուրային հաղորդումները, որոնք մեր կողմից որեւէ զտման չեն ենթարկվել, հստակ ցույց են տալիս, որ սկզբնապես կողմերի միջեւ փոխադարձ թշնամական գործողութիւններ չեն եղել, այլ Վասակը, ելնելով ինչ-ինչ հանգամանքներից, ապստամբութեան ծավալման ժամանակաշրջանում թշնամական ակտիվ քայլեր է կատարել ընդդեմ հայ ապստամբական ուժերի:

⁴¹ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 159:

⁴² Ղազար Փարպեցի, նշվ. աշխ., էջ 157:

⁴³ Անդ, էջ 159:

Տեղեկանալով Վասակի չարագործությունների մասին՝ Վարդան Մամիկոնյանը շտապեց Հայաստան: Դա խոր անհանգստություն պատճառեց Վասակ Սյունուն: Մինչեւ Վարդանի ժամանելը նա «փախավ-ընկավ իր երկրի ամրոցները եւ այնպիսի տագնապի մեջ հեռացավ, որ Այրարատ գավառից վերցրած գերին ու ավարը, իրենն էլ ակամա վրան ավելացրած, թողեց ու փախավ»⁴⁴: Վասակի չարագործությունները դժվարացրին Վարդանանց դրությունը: Այդ կապակցությունը Եղիշեն գրում է հետեւյալը. «Եւ որովհետեւ ձմեռ ժամանակը վրա էր հասել, եւ պաշարները թշնամիների գունդը (Վասակի ուժերը - Ա. Ա.) ավերել էր, (Վարդանը) չկարողացավ ամբողջ գործը մի տեղում պահել ու մատակարարել, այլ սփռեց-տարածեց երկրի զանազան գավառները՝ ձմեռը հանգստանալու համար: Պատվեր տվեց, որ կազմ ու պատրաստ լինեն գարնան պահին: Եւ ավագ նախարարների խմբից քչերին իրեն գործակից թողնելով՝ ուժեղացավ եւ գրավեց թագավորանիստ տեղերը»⁴⁵: Ա. Այվազյանը Վասակի կողմից Արարատյան աշխարհի ամրությունների, ռազմամթերքի եւ պարենի պաշարների ոչնչացումը իրավացիորեն գնահատելով որպես հայ ապստամբական շարժմանը հասցված ծանր հարված, նշում է, որ դա Վարդան Մամիկոնյանին հարկադրեց հայոց գործը ցրել երկրի տարբեր կողմերը ձմեռելու⁴⁶: Ակնհայտ է, թե Վասակն ինչպիսի ծանր հարված հասցրեց հայոց ապստամբությանը:

Անառարկելի է, որ հայ ապստամբների ծրագրերի մասին պարսիկներին տեղեկացնելը, հայոց շարքերը պառակտելը, սեփական հայրենիքի մի հատվածն ավերելը բացարձակ դավաճանություն էր: Կարծում ենք՝ հենց այդ պատճառով է, որ Ն. Ադոնցը Վասակ Սյունուն այդ եւ համանման այլ գործողությունների մասին լռում է:

Փոխարենը՝ Վասակին արդարացնելու համար Ն. Ադոնցը կատարում է հաջորդ փորձը. «Վասակը կոչ կոչի ետեւից էր ուղարկում երկրի բոլոր կողմերը եւ հուզված ժողովրդին հորդորում խաղաղության ու հանգստության»: Իր խոսքը հաստատելու նպատակով Ն. Ադոնցը, հիշատակելով Ղազար Փարպեցու անունը, ավելացնում է, թե Վասակը չէր դադարում «նամակներ ուղարկել իշխաններին, հոգեւորականներին եւ շինականներին, որոնցում, իբրեւ թե արքունիքից ստացված հրովարտակի հիման վրա, հավատացնում էր, որ արքայից արքան ներողամտա-

⁴⁴ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 161:

⁴⁵ Անդ, էջ 161:

⁴⁶ А. Айвазян, նշվ. աշխ., էջ 184:

բար քրիստոնեություն է շնորհում երկրին, մոգերի սպանության համար տույժ չի պահանջում եւ խոստանում է ամեն ինչ մոռացության տալ, միայն թե նրանք հեռանան Վարդանից եւ նրա հետ միասին չգոհվեն»⁴⁷։ Ապա իր կողմից հավելում է. «Մարզպանի խոսքը լիովին չկանգնեցրեց շարժումը։ Ժողովուրդը խանդավառությունը արձագանքեց Մամիկոնյանի կոչին եւ շարժվեց դեպի մարտադաշտ։ Պարսկական զորքերի՝ Հայաստանի սահմաններում հայտնվելուն պես Վասակը, որի վրա բոլորից շատ էր ընկած պատասխանատվությունը երկրի ճակատագրի համար, ներկայացավ պարսկական զորավարին։ Նա վերջինիս ետ համոզեց, թե երկրում ապստամբություն է. դա ժողովրդական ապստամբություն չէ՝ ներշնչում էր մարզպանը. միայն Վարդանի կողմից հրահրվող մի բռն մարդիկ են անկարգություններ կատարում. նրա հետ հեշտ է հաշիվ տեսնել եւ նրան անհրաժեշտ է խաղաղեցնել»⁴⁸։ Իր այդ միտքը համոզիչ դարձնելու համար Ն. Ադոնցը գրում է. «Վասակի կոչ-դիմումների իմաստը աղավաղվում է Եղիշեի կողմից։ Նա չի հավատում դրանց անկեղծությանը եւ մտածում է, թե հենց այդ կոչերի հետեւանքով հարավային գավառները եւ Հայաստանի Բյուզանդական մասի կառավարիչը չեկան օգնության»⁴⁹։

Այժմ հաջորդաբար անդրադառնանք Ն. Ադոնցի կողմից վերը բարձրացված հարցերին՝ սկսելով, ինչպես վերեւում խոստացել էինք, ապստամբներին օգնություն չցուցաբերելու հարցից։ Եղիշեն հստակ հաղորդում է, որ Վասակն ապստամբությունից ետ պահեց Վիրքը, Աղվանքը, Աղձնիքը, Ստորին Հայքի բյուզանդական պաշտոնյա, սպարապետ Վասակ Մամիկոնյանին, խափանեց հյուսիսկովկասյան լեռնականների օգնությունը Վարդանանց։ Քայլեր կատարվեցին հայ ապստամբներից հեռացնելու նաեւ այնպիսի ամուր շրջաններ, ինչպիսիք էին Տմորիքը, Կորդուքը, Արցախը, Խաղտիքը⁵⁰։ Իսկ Ստորին Հայքի (Ծովք-Չորրորդ Հայք նահանգի)⁵¹ բյուզանդական պաշտոնյա Վասակին ետ պահելով՝ Վասակ Սյունին նպաստեց, որ Բյուզանդիան եւս մերժի։ Այդ առիթով Եղիշեն գրում է, թե Վասակ Սյունին «թուղթ գրեց նաեւ Հունաց երկիրը Վասակ անունով մի մարդու այն Մամիկոնյաններից, որոնք հույների ծառայության մեջ են գտնվում, ցույց տալով ամեն ինչ հեղաշրջված եւ սուտ ու սխալ... Նա գրում եւ շարունակ ապացուցում էր, իբր թե ամ-

⁴⁷ Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0125.

⁴⁸ Անդ.

⁴⁹ Անդ, էջ 0126:

⁵⁰ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 189-191:

⁵¹ Ա. Վ. Մուշեղյան, Մովսես Խորենացու դարը, Երևան, 2007, էջ 118-128:

բողջ Հայաստանը միաբանվել է իր հետ: Այս միեւնոլոյն գիրը ներքին Վասակը մեծ զգուշութեամբ ուղարկում էր կայսեր թագավորանիստ քաղաքը. մինչեւ որ սուրբ եպիսկոպոսների միտքն էլ սառեցրեց նրանցից եւ հռոյնների ամբողջ զորքի մեջ էլ կասկած գցեց ուխտի վերաբերմամբ... Իրեն եւ բոլոր ուրացողներին աստվածապաշտների կարգն էր դասում. իրեն ավելի հաստատուն էր ցույց տալիս, քան ամբողջ Հայոց զորքը... Հռոյնների երկրի կամքն էլ հենց այս էր - հաճութեամբ լսել այս ամենը. բայց նրա (Վասակի) շնորհիվ է՛լ ավելի փոխվելով՝ նույն մտքի մեջ գլորվեցին»⁵²: Այս կապակցութեամբ Եղիշեի եզրակացութիւնը միանգամայն ընդունելի է. «Եւ նրա (Վասակի - Ա. Ա.) մեծ հարուստի համաձայն էլ առավելապէս ժամանակը հաջողեցրեց նրա գործերը, որովհետեւ Հայոց զորքին դրսից ոչ մի օգնող չեղավ...»⁵³: Ակնհայտ է, որ արտաքին օգնութեան կայացմանը խոչընդոտել է Վասակը, քանզի պառակտված, թույլ եւ կասկածելի ուժի ոչ ոք երբեք չի օգնել:

Այժմ տեսնենք՝ Եղիշեն աղավաղե՞լ է արդյոք «Վասակի կոչ-դիմումների իմաստը»: Համաձայն սկզբնաղբյուրների՝ իրադարձութիւնների զարգացումից անհանգստացած պարսից արքունիքը, հայոց ապստամբութեան թափը կոտրելու նպատակով, փորձեց դիմել խորամանկութեան: Եղիշեն հաղորդում է, որ Հագկերտ Բ.-ն «թողութեան հրովարտակներ ուղարկեց իր իշխանութեան ու տերութեան բոլոր կողմերը քրիստոնյաների վերաբերմամբ»⁵⁴, հրամայեց բանտարկվածներին ազատ արձակել, վերադարձնել հափշտակված ունեցվածքը եւ հողերը, արտոնեց նախկինի նման պաշտել քրիստոնեական կրոնը: Ապա շարունակում է. «Իսկ ինքը (պարսից արքան - Ա. Ա.) ծածուկ խորամանկութեամբ շտապով դեսպաններ ուղարկեց Մարկիանոս կայսեր մոտ: Եւ երբ ստուգեց-իմացավ, որ Հռոմէները հրաժարվել են քրիստոնյաներին օգնական զորքով եւ որեւէ այլ բանով օժանդակելուց, նորից դարձավ իր նախկին մոլար կարծիքին: Գործերի հաջողութիւնը վերագրում է իր պաշտոնյաներին եւ մտքովն անց էր կացնում, թե առաջվա մտածածի համեմատ կկատարեն ամեն ինչ»⁵⁵:

Քրիստոնեութեան «թուլլտվութեան» հրամանին զուգընթաց՝ Հագկերտը մեծ զորքով Հայաստան ուղարկեց իր հազարապետին: Վերջինս մտավ Հայաստան եւ բանակեց Փայտակարան քաղաքի մոտ⁵⁶: Արդյոք

⁵² Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 189-191:

⁵³ Անդ, էջ 191:

⁵⁴ Անդ, էջ 171-173:

⁵⁵ Անդ, էջ 173:

⁵⁶ Անդ, էջ 177: Վերջինիս իրական տեղորոշման մասին (Երասխի հինավուրց գետաբե-

կրոնափոխության պահանջից հրաժարվելն ու պարսից տերության երկրորդ դեմքին զորքով Հայաստան ուղարկելը համատեղելի⁵⁷ էին: Բնավ ո՛չ: Հետեւաբար Եղիշեն ոչ մի կերպ չի աղավաղել Վասակի կոչերի իմաստը:

Վասակի վերագնահատման համար նպաստավոր հոդ ստեղծելու նպատակով Ն. Ադոնցը նրբորեն փորձում է Ավարայրի ճակատամարտը ներկայացնել իբրեւ աննշան մի իրադարձություն: Ավարայրում հայերի զոհերի թիվը նվազեցնելով 287-ի՝ նա եզրակացնում է, թե «Վասակի միջնորդության շնորհիվ Հայաստանը փրկվեց սարսափելի կոտորածից»⁵⁷: Սակայն իրողությունն այլ է: Ավարայրում հայերը տվել են 1036 զոհ (չենք խոսում վիրավորների թվի մասին)՝ թշնամուց խլելով երեք անգամ ավելի⁵⁸: Ինչ վերաբերում է «Վասակի միջնորդության շնորհիվ» Հայաստանի փրկվելու մասին Ն. Ադոնցի առասպելին, պետք է ասել, որ Վասակը ոչ թե միջնորդություն էր կատարում հայոց դրությունը բարելավելու համար, այլ զենքը ձեռքին կռվում էր իր հայրենակիցների դեմ:

Հայաստանը փրկվեց բացառապես շնորհիվ հզոր դիմադրության: Ավարայրից հետո Հազկերտի կողմից Հայաստան ուղարկված պարսկական նոր զորամասերն այդպես էլ չկարողացան ընկճել հայերին: Ի վերջո Հազկերտը ստիպված իր զորքերը հանեց Հայաստանից, ներեց երկրի հարկերը, կրճատեց պարսից արքունիքին տրվող այրուձիու քանակը, երկրից հեռացածներին թուլյատրեց վերադառնալ եւ տեր կանգնել իրենց սեփականությանը, շնորհեց կրոնի ազատություն եւ այլն⁵⁹: Փաստորեն, վերջնական հաշվով, ինչպես իրավացիորեն նշում է Մ. Աբեղյանը, հայերը հաղթեցին, որովհետեւ եւ՝ եկեղեցին, եւ՝ ազնվականությունը վերականգնում էին իրենց տնտեսական եւ այլ իրավունքները⁶⁰: Պիտի նշենք, որ Ն. Ադոնցը եւս ընդունում է այս փաստը. «Պէտք է խոստովանել, - գրում է նա, - որ Վարդանանց կողմից յեւրոյ Պարսիկները ամեն զիջումներ արին Հայոց (ընդգծումն մերն է - Ա. Ա.)»⁶¹: Մեզ մնում է պարզապես ավելացնել՝ իսկ որքա՞ն մեծ կլինեին պարսից արքունիքի զիջումները հայերի միասնության եւ դաշնակիցների առկայության դեպքում:

րանի աջ ափին) տե՛ս Բ. Հարությունյան, Փայտակարան քաղաքը եւ նրա տեղադրությունը, ԼՀԳ, 1981, թ. 12, էջ 61-76. А. А. Акопян, Албания-Алуанк в греко-латинских и древнеармянских источниках, с. 103-104:

⁵⁷ Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0125.

⁵⁸ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 243. Ղազար Փարպեցի, նշվ. աշխ., էջ 171:

⁵⁹ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 263-267:

⁶⁰ Մ. Աբեղյան, Հայոց իին գրականության պատմություն, գիրք 1, Երևան, 1944, էջ 302:

⁶¹ Ն. Ադոնց, Պատմական ուսումնասիրություններ, էջ 27:

Անդրադառնալով Ավարայրից հետո Վասակի գործունեությանը՝ Ն. Ադոնցը բավարարվում է սոսկ հետեւյալ տողերով. «Ճակատամարտից հետո մարզպանը նույն բովանդակությամբ կոչերով վերստին դիմում է բնակչությանը, եւ միաժամանակ աջակցում պարսկական իշխանություններին զինաթափելու եւ հանդարտեցնելու ժողովրդին»⁶²:

Մի⁶³ թե թույլատրելի էր թշնամու դեմ օրհասական պայքար մղող ժողովրդին զինաթափել: Արդյոք դա դավաճանություն էն չէր:

Ներկայացնենք Ավարայրից հետո Վասակի կողմից իր ժողովրդին պատճառած բազում աղետներից մեկը: Այն ժամանակ, երբ բերդերից մեկում ամրացած Բակ զորավարի գլխավորած հայոց զորագունդը դիմադրում էր թշնամուն, Վասակ Սյունին պարսիկների հետ միասին պաշարվածներին խոստանում է հանձնվելու դեպքում բռնության չենթարկել: Ձգավատալով Վասակին՝ Բակ զորավարը 700 հոգով հեռանում է բերդից, իսկ հանձնվածներից 213-ը անմիջապես սպանվում են⁶³: Ն. Ադոնցը ոչ մի գնահատական չի տալիս Վասակի այս քայլին նույնպես:

Վասակ Սյունուն արդարացնելու մղումով Ն. Ադոնցը սկզբնաղբյուրների նկատմամբ սուբյեկտիվ մոտեցում է դրսեւորում նաեւ Վարդանանց ապստամբության մասնակից եւ ուխտագանց նախարարների քանակը ներկայացնելիս: Նա նշում է, թե Արտաշատի խորհրդակցությունը ներկա էին 18 իշխաններ, որոնցից «գործին նվիրված դուրս եկան 8 մարդ, մյուսները հրաժարվեցին մասնակցելուց եւ կանգնած էին Վասակի կողմը», եւ ավելացնում է, թե «ակներեւ է, դրանում չի կարելի տեսնել ուխտադրություն, այլ՝ միայն հարցի վերանայում»: Քիչ անց հավելում է, թե պառակտումից հետո Վասակին հարեցին հինգ, Վարդան Մամիկոնյանին՝ երեք իշխաններ⁶⁴: Նվազեցնելով ապստամբ եւ ավելացնելով ուխտագանց նախարարների քանակը՝ Ն. Ադոնցը փորձում է ընդլայնել հողը Վասակի արդարացման համար: Չէ⁶⁵ որ, եթե ապստամբության կողմնակիցների եւ հակառակորդների տարբերությունը լինի քիչ կամ հօգուտ հակաապստամբական ուժերի, ինչ-որ չափով կարելի կլինի ասել, որ ապստամբությունը ո՛չ համաժողովրդական էր, ո՛չ էլ անհրաժեշտություն, ավելին՝ այն նույնիսկ «կարելի է» անվանել խռովություն, ինչը եւ արվում է⁶⁵: Հետեւաբար, Վասակին եւ նրա կողմնակիցներին «հնարավոր» կլինի բնորոշել իբրեւ հայրենասերների եւ հաշվենկատ գործիչների

⁶² Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0125-0126.

⁶³ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 247-249:

⁶⁴ Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0127.

⁶⁵ Ասդ:

(որոնք իբր փորձում էին երկիրը փրկել կործանումից), իսկ հայրենիքի համար նահատակվածներին՝ իբրեւ արկածախնդիրների: Նկատենք, որ Ն. Ադոնցը սկզբնաղբյուրներից առանձնացրել է միայն իր տեսակետին չահեկան հատվածը:

Իսկ իրողությունն այլ է: Եղիշեն անվանապես հիշատակում է իրենց «գորքով ու ամբողջ պատրաստությունը» Ավարայրի դաշտ հասած 27 հայ իշխանների եւ հավելում, որ այնտեղ էին հասել նաեւ «արքունի բոլոր գործակալներն ամեն մեկն իր գորքերի հետ միասին»⁶⁶: Վարդանանց գորքի ընդհանուր թիվն էր «վաթսուհեւեց հազար մարդ ձիավոր եւ հետեւակ»: Քիչ անց Եղիշեն ապստամբության կողմնակիցների շարքում հիշատակում է եւս երկու հայ իշխանների՝ Արտակ Մոկացուն եւ Թաթուլ Վանանդեցուն, որոնք հրամանատարական պաշտոններ էին զբաղեցնում Ավարայրում: Անկասկած սրանց պետք է գումարել Ավարայրից հետո պարսից արքունիքի կողմից ձերբակալված չորս հայ իշխանների եւս, քանզի պատերազմին չմասնակցելու դեպքում նրանք չէին ձերբակալվի: Ապստամբությունը մասնակցում էր նաեւ Արցախի զորագունդը՝ Բակ զորավարի գլխավորությամբ:

Այսքանն իսկ ընդհանրացնելու դեպքում կտեսնենք, որ ապստամբության կողմում հանդես էին գալիս 32 հայ իշխաններ (27-ը Գահնամակում գրանցված, իսկ 5-ը՝ չգրանցված, այսինքն՝ Գահնամակի հաստատումից հետո առաջացած)⁶⁷՝ գումարած նաեւ արքունի բոլոր գործակալները: Գործակալների թիվը Եղիշեն չի հիշատակում, ուստի մենք ձեռնպահ ենք մնում որեւէ թիվ մատնանշելուց: Ի միջի այլոց նշենք, որ Հ. Մուրադյանը նրանց թիվը հաշվում է հինգ՝ Սպանդունի, Հավնունի, Ջյունական, Քաղաքապետն արքունի, Որսապետն արքունի՝ յուրաքանչյուրն իր գորքով⁶⁸:

Սակայն ապստամբության կողմնակից իշխանների թիվն այսքանով եւս չի կարող սահմանափակվել: Ինչպես իրավացիորեն նկատում է Հ. Մուրադյանը, ավագ նախարարությունների ազդեցության ոլորտում էին գտնվում մի շարք փոքր նախարարություններ, որոնք չէին կարող չմասնակցել պատերազմին: Խնդիրը մանրագնին քննության ենթարկած Ա. Այվազյանը նույնպես նկատում է, որ հայ նախարարների բացարձակ մե-

⁶⁶ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 201-203:

⁶⁷ Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана. Политическое состояние на основе нахарарского строя, СПб., 1908 (=Ереван, 1971), с. 243-245, 249-252: Հմմտ. նաև Ա. Յակոբեան, Գահնամակ ազատաց եւ տանուտէրանց Հայոց եւ Զաւրանամակ. Հետազոտութիւն եւ քննադրեր, «Բազմավէպ», 2011, թ. 3-4, էջ 485-550:

⁶⁸ Հ. Մուրադյան, Վարդանանց ապստամբության մասին, էջ 80:

ծամասնությունը կանգնած էր ապստամբական ճամբարում⁶⁹: Ընդհանրացնելով առկա տվյալները եւ հիմնականում համաձայնվելով Հ. Մուրադյանի հետ՝ կարելի է եզրակացնել, որ Մարզպանական Հայաստանում գոյություն ունեցող՝ Գահնամակում գրանցված եւ հզորացված 48 նախարարություններից 40-ը կամ 41-ը ընդգրկված էին ապստամբություն մեջ⁷⁰:

Հարցի մյուս կողմն էլ կա, որին եւս Ն. Ադոնցը չի անդրադարձել: Եղիշեն Վասակի գործակիցների թվում հիշատակում է 9 իշխան եւ 1 սեպուհ⁷¹: Սակայն այստեղ պետք է նկատի ունենալ մի կարեւոր հանգամանք: Եթե Վարդանանց կողմն անցած իշխաններին թվարկելիս Եղիշեն նշում է, որ նրանք պատերազմի դաշտ էին հասել իրենց զորքով եւ ամբողջ պատրաստությամբ, ապա Վասակի գործակիցների դեպքում այդպես չի վարվում: Դա նշանակում է, որ Ռշտունյաց, Խորխոռունյաց, Գաբեղենից, Պալունյաց նախարարական տներին Արտակ Ռշտունին, Գադիշ Խորխոռունին, Գաբեղենից Արտենը, Պալունյաց Վարազշապուհը Վասակի կողմում կանգնած էին առանց իրենց նախարարությունների զորքերի կամ էլ, ծայրահեղ դեպքում, սահմանափակ ուժերով, քանզի Վարդանանց ապստամբությանը մասնակից այդ նախարարությունների ներկայացուցիչները պատերազմին մասնակցում էին իրենց «զորքով ու ամբողջ պատրաստությամբ»: Այսինքն՝ իրենց հիմնական զինուժով Վասակին գործակցում էին ընդամենը չորս հայ իշխաններ՝ Տիրոց Բագրատունին, Ապահունյաց Մանեճը, Ներսեհ Ուրծացին, Ընջուղ Ակեացին: Վահեռունյաց Գյուտ իշխանի մասնակցության հարցը թողնում ենք առկա, քանզի երկու ճամբարներում էլ հիշատակվում է այդ ուսյն անունով իշխան: 449-451 թթ. պատերազմին հավանաբար չէին մասնակցում ընդամենը 3 փոքրիկ իշխանական տներ⁷²: Ավելին, ինչպես նկատում է Ա. Այվազյանը, Աղվանքից Հայաստան վերադարձած Վարդան Մամիկոնյանը, Հայոց երկրի ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացնելով իր ձեռքում, Վասակի կողմնակից փոքրաթիվ իշխանների զորքերի ղեկավարներ է կարգում նրանց տոհմերի այլ ներկայացուցիչների, ովքեր կողմնակից էին ապստամբությանը⁷³:

⁶⁹ А. Айвазян, նշվ. աշխ., էջ 172-184:

⁷⁰ Անդ, էջ 90:

⁷¹ Եղիշեն, նշվ. աշխ., էջ 187:

⁷² Հ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 90:

⁷³ А. Айвазян, նշվ. աշխ., էջ 174-175.

Ասվածից հետեւում է, որ պետք է վերապահումով մոտենալ Վասակին գործակցողների քանակին: Վասակի կողմնակիցները խիստ սակավաթիվ էին: Այսպիսով, Ն. Ադոնցի պնդումը, թե Վասակը «կանգնեց մեծամասնություն կողմը եւ վարվեց նրա ցանկությունը համապատասխան»⁷⁴, հակասում է սկզբնաղբյուրների տվյալներին: Պատմիչների հաղորդումներից հստակ երեւում է նաեւ, որ նա ոչ թե միացավ որեւէ խմբավորման կամ հոսանքի, այլ դավաճանական մի շարք քայլերի ընթացքում իր կողմը քաշեց առանձին գործիչների՝ խախտելով հայոց ավագանու միասնությունը: Ի դեպ, Վասակը կողմնակիցներ ձեռք բերեց ոչ թե Արտաշատի ժողովում, այլ դրանից շատ ուշ, այն ժամանակ, երբ Վարդան Մամիկոնյանը Աղվանքում փայլուն հաղթանակներ էր տանում թշնամու նկատմամբ⁷⁵:

Պարսից հազարապետի՝ Փայտակարանում բանակելուց հետո Վասակի քայքայիչ գործունեությունն ավելի խորացավ: Նրա կեցվածքին լավատեղյակ պարսից հազարապետն իր մոտ է հրավիրում նրան եւ խոստանում «ավելի մեծ իշխանություն, քան թե ունենա... միայն թե այս գործի հնարը գտնի, թե ինչպես պետք է քանդել Հայոց ուխտի միաբանությունը եւ թագավորի կամքը կատարվի այն երկրում»⁷⁶: Վասակի կողմից հայոց միաբանությունը խախտելու հանձնառությունը ստանձնելու մասին եղիշեն նշում է, որ Վասակը «չատերին դուրս հանեց Քրիստոսի գնդից եւ խառնեց դեւերի գնդերին: Շատ ուրիշ տեղեր էլ գողաբար սողոսկեց եւ օձի նման ներս մտավ ամրացածների մեջ. եւ ցանկապատի մեջ ճեղքվածք առաջացնելով՝ հայտնապես հափշտակեց-առավ ու դուրս հանեց բազմաթիվ ազատների եւ է՛լ ավելի բազմաթիվ շինականների, ինչպես եւ ուրիշ ոմանց, որոնք միայն անունով էին քահանա»: Ահա սրանից հետո էլ հիշատակվում են Վասակի կողմնակից վերոհիշյալ 9 իշխանների եւ 1 սեպուհի անունները⁷⁷:

Վասակի վերոհիշյալ քայլերի մասին Ն. Ադոնցը գերադասում է լռել: Փոխարենը նա պատմիչներին մեղադրում է «խռովությունների պատմությունում Բագրատունի իշխաններին նրանց հզորությունը պատշաճ ուշադրություն» չդարձնելու մեջ՝ անտեսելով այն իրողությունը, որ պատմիչները չեղտը դրել են հայրենադավության ուղին բռնածների պարագլուխ Վասակ Սյունու վրա: Նրանք մանրամասներ չեն նշել նույնիսկ

⁷⁴ Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0127.

⁷⁵ Եղիշեն, նշվ. աշխ., էջ 149-179:

⁷⁶ Անդ, էջ 183-185:

⁷⁷ Անդ, էջ 185-187:

Հայրենասիրական ճամբարում գտնվող առանձին գործիչների մասին: Բազրատունիներին հատուկ ուշադրություն չդարձնելը ոչնչով չի կարող օգնել Վասակի արդարացմանը, քանզի դավաճանությունը երբեք եւ ոչ մի պարագայում արդարացում չունի:

Վասակի գործունեության վերագնահատման փորձին հիմնավոր տեսք տալու նպատակով Ն. Ադոնցը բազմիցս կասկածում է Եղիշեի եւ Ղազար Փարպեցու անաչառությունը: Մասնավորապես նա գրում է, թե «երկու պատմիչներն էլ... օգտվում էին Մամիկոնյանների հովանավորությունից եւ նրանց հանձնարարությամբ էին գրել իրենց աշխատությունները: Զարմանալի չէ, որ նրանք իրերին նայում են իրենց հովանավորների աչքերով»⁷⁸:

Այդպես մտածել նշանակում է մի կողմ նետել գիտականությունը: Չկա որեւէ աղբյուր, որը մեզ թույլ կտա իրադարձություններից մեկ եւ կես հազարամյակ անց կասկածել պատմիչների ճշմարտացիությունը: Ամենակարեւորը, Եղիշեն անթաքույց հայտնում է իր պատմությունը շարադրելու նպատակը. «Այս հիշատակարանը գրվեց նրա (Վասակի - Ա. Ա.) մասին՝ նրա հանցանքները կշտամբելու եւ նրան մեղադրելու համար, որպեսզի ամեն մարդ, որ լսի եւ իմանա այս բանը, նզովք կարդա նրա ետեւից եւ նրա գործերին ցանկացող չլինի»⁷⁹: Իսկ դա վկայում է նրա ազնվության, պատմության շարադրմանը մեծ պատասխանատվությամբ մոտենալու եւ, իհարկե, ջերմ հայրենասիրություն մասին: Բնականաբար, նա կարող էր իր նպատակի մասին չբարձրաձայնել, պարզապես թղթին հանձնել իր մտքերը: Եղիշեի պատմությունն ընթերցելիս երբեք չենք հանդիպում դրվագի, որտեղ հենց այնպես հիշատակվեր Վարդան Մամիկոնյանի անունը: Մամիկոնյանների աչքերով նայելու դեպքում պատմիչները պարզապես տառ ու բառով կնամանակեին մեկը մյուսին, չէին հիշատակի անցանկալի կամ էլ միմյանցից տարբերվող գեթ մեկ իրադարձություն կամ երեւույթ, չէին թողնի որեւէ «սողանցք», որ հետագայում որեւէ մեկը փորձեր ինչ-ինչ բացեր գտնել իրենց երկերում: Եղիշեի եւ Ղազար Փարպեցու երկերի կուռ շարադրանքը, գիտականությունը, նրանց ճարտասանական բարձր ունակությունները թույլ են տալիս պնդել, որ նրանք չէին կարող չգիտակցել, որ այդօրինակ «անցքերի» առկայությունը «պրպտող» ընթերցողին կարող են հակասություններ փնտրելու տեղիք տալ: Սակայն պատմիչներն առաջնորդվել են ոչ թե պատմություն ստեղծելու, այլ պարզապես կատարվածն

⁷⁸ Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0127.

⁷⁹ Եղիշե, նշվ. աշխ., էջ 283:

արձանագրելու սկզբունքով: Մի՞թե Մամիկոնյանների աչքերով նայելու, այսինքն՝ աչառու լինելու դեպքում պատմիչները կհիշատակեն Ավարայրից հետո պարսից արքունիքում Վասակ Սյունու նկատմամբ կայացած դատավարությունը, որում որոշակիորեն ուղղագծվում է նրա դրական դերը ապստամբության սկզբնավորման շրջանում: Բնականաբար չէին հիշատակի, ո՞վ էր նրանց ստիպում դա անել: Որ Վարդան Մամիկոնյանի եւ Մամիկոնյանների փառաբանումը չի եղել Եղիշեի հատուկ նպատակը, երեւում է նաեւ այն հանգամանքից, որ նա իր գիրքը վերնագրել է «Վասն Հայոց պատերազմին»: «Վարդանայ» բառն ավելացվել է հետագայում, անշուշտ, սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի հավերժ կենդանի անունն ավելի բարձրացնելու համար:

Ն. Ադոնցն անգիջում է հատկապես Եղիշեի նկատմամբ: Դա պատահական չէ, քանզի Եղիշեն ավելի կոշտ գնահատականներ է տվել Վասակին եւ նրա կողմնակիցներին, ավելի հստակ տեղեկություններ է հաղորդել մի շարք առանցքային հարցերի մասին, որոնք առավել մեծ ուժով են խափանում Ն. Ադոնցի տեսակետների կենսունակությունը: Մի էական հանգամանք եւս. Եղիշեն առավել չափավոր է արտահայտվում Մամիկոնյանների մասին: Այս հանգամանքներն ավելի անխոցելի են դարձնում նրա աշխատությունը: Ն. Ադոնցն առավել հավաստի է համարում Ղազար Փարպեցու աշխատանքը: Մինչդեռ պատմագիտության մեջ առաջնություն է տրվում պատմական իրադարձություններին ժամանակակից կամ դրանց առավել մոտ կանգնած աղբյուրին:

Անդրադառնալով Եղիշեի այն մտքին, որ «ինքը պատմությունը գրում է նրա համար, որպեսզի սերունդները նզովեն ուրացող Վասակին», Ն. Ադոնցը, ըստ էության, փորձելով Եղիշեին ներկայացնել որպես պատմությունը խեղաթյուրողի՝ առանց որեւէ հիմնավորման գրում է. «Նման կանխակալ նպատակով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ Եղիշեն պատմությունից մասամբ դեն է չալրտել որոշ տարրեր եւ մասամբ էլ վերամշակել է դրանք»⁸⁰: Իր այդ միտքն առաջ տանելու համար այլ օրինակ չգտնելով՝ Ն. Ադոնցն անդրադառնում է Վասակի որդիների պատանդությունը: Նա գրում է. «Ըստ Ղազար Փարպեցու՝ Հազկերտն իր մոտ էր պահում Վասակի երկու որդիներին որպես պատանդ: Եղիշեն լուր էր այդ մասին. ընթերցողի աչքում այդ հանգամանքը կարող էր ինչ-որ չափով մեղմել ուխտադրուժ Վասակի մեղքը: Ընդհակառակը, նա հնարում է պատմություն, իբրեւ թե Վասակը սպանել է իր հորեղ-

⁸⁰ Н. Адонцъ, Марзбанъ Васакъ передъ судомъ историковъ, с. 0127.

բայր Վաղինակին եւ նրանից հափշտակել իշխանությունը, եւ որ նա հետապնդում էր իր զարմիկներին: Ըստ Փարպեցու՝ Վասակի փեսան, ոմն Վարազվաղան, իր կնոջ՝ Վասակի դստեր հետ վատ վարվելու հետեւանքով ընկել էր աներոջ շնորհից: Վարազվաղանը փախել էր Պարսկաստան, ընդունել մագդեղականություն եւ քիչ կարեւոր դեր չէր խաղացել խռովությունների մեջ: Փարպեցին նրա մասին արտահայտվում է կտրուկ արտահայտություններով եւ նկարագրում նրա տանջալից մահը: Եղիշեն ամենեւին չի հիշատակում նրան. փեսայի անձը նրա մոտ ձուլվում է աներոջ կերպարին՝ քրիստոնեությունից նրա հեռացումը եւ մահվան պատկերը, որը նկարագրում է Ղազարը, Եղիշեն տարածում է Վասակի վրա»⁸¹: Արդեն նշվեց, որ պատմագիտություն մեջ պարզապես ընդունված է առաջնային համարել առավել հին աղբյուրը, ինչը տվյալ դեպքում Եղիշեի պատմությունն է: Երկրորդ, այլ աղբյուրների բացակայության պայմաններում, անհասկանալի է, թե այդ ինչ հիմքով է Ն. Ադոնցը հավաստի համարում Ղազար Փարպեցու հաղորդումը, իսկ Եղիշեին մեղադրում պատմություն հնարելու մեջ: Ամենակարեւորը, անկախ նրանից՝ Վասակի որդիները պատանդ եղել են թե ոչ, Վասակի դավաճանությունը հայրենիքի եւ ժողովրդի նկատմամբ արդարացում չի կարող ունենալ: Դա կարող է նրան արդարացնել՝ որպես ծնող, բայց ոչ որպես պետական-քաղաքական գործիչ, եւ լրացուցիչ անգամ փաստում է, որ նրա նման գործիչը չէր կարող ապահովել հայրենիքի անվտանգությունը, ժողովրդի շահերը, քանզի ազգային-պետական շահերը ցանկացած պահի կարող էին բախվել անձնական շահերին եւ ստորադասվել:

Հաջորդ քայլը, որով Ն. Ադոնցը փորձում է մեղմել Վասակին տրվող գնահատականը, հետեւյալն է. «Արդարացի չէ Եղիշեն նաեւ իր այն պնդման մեջ, որ իբրեւ թե Վասակը եւ նրա համախոհները ուրացել են քրիստոնեությունը եւ մագդեղականություն ընդունել»⁸²: Ն. Ադոնցը մի քանի անգամ նշում է, որ «առավել անկողմնակալ» Ղազար Փարպեցին ոչ մի տեղ չի հիշատակում, թե Վասակն ուրացել է քրիստոնեությունը, որ բոլոր մակերևույթները, որ մշտապես ուղեկցում են նրա անվանը, մատնացույց են անում միայն «խարդավանք, ուխտադրություն»⁸³: Որպես հիմք իր եզրակացության համար նա ներկայացնում է Փարպեցու հաղորդումը՝ Վասակի մահվան կապակցությամբ. «Վասակն ապրեց արքունիքում մի

⁸¹ Անդ, էջ 0128:

⁸² Անդ, էջ 0126:

⁸³ Անդ:

քանի տարի, եւ իր կյանքի վերջին օրերը քարշ էր տալիս արցունքով ու հեծեծանքով: Նա ձեռքերով խփում էր երեսին ու ժամանակ առ ժամանակ ինքն իրեն դիմում կշտամբանքի եւ զղջումի խոսքերով, ինչպես քեզ՝ քո գործերի համեմատ, Վասակ, դու արժանի ես անարգանքի, քանզի դու խախտեցիր Սուրբ Ավետարանին տված ուխտը»: Այնուհետեւ Ն. Ադոնցը հավելում է, թե ըստ Ղազար Փարպեցու՝ Վասակը մինչեւ կյանքի վերջը մնաց քրիստոնյա⁸⁴:

Ն. Ադոնցի դիտարկումներում հակասությունն ակնհայտ է: Սակայն մինչ դրան անդրադառնալը՝ արձանագրենք մի անընդունելի երեւույթ. Ն. Ադոնցը Ղազար Փարպեցու խոսքը ենթարկել է հակա խմբագրման: Փարպեցին, նկարագրելով Վասակի կյանքի վերջին օրերը, չի գրում, թե «նա ձեռքերով խփում էր երեսին եւ ժամանակ առ ժամանակ ինքն իրեն դիմում կշտամբանքի եւ զղջումի խոսքերով»: Նա գրում է հետեւյալը. «...իր ձեռքերի թաթերն անարգալից ինքնածաղրումով զարկում էր իր երեսին՝ ասելով. «Ահա՛, ընդունի՛ր այս խայտառակությունը, որ քեզ բերեցին սուրբ Ավետարանի ուխտին դավաճանելն ու սուրբ Վարդան Մամիկոնյանի եւ նրա ցանկալի ընկերակիցների նահատակության արյունը»⁸⁵: Կարծում ենք՝ պատմիչների խոսքը հօգուտ Վասակի բարձրացման ձեւափոխելն ակնհայտ է: Ղազար Փարպեցու՝ Վասակի ինքնածաղրումի եւ Ավետարանի ուխտին դավաճանելու մասին միտքը պարզապես մեկնաբանության կարիք չունի: Իր աշխատության այլ մասերում եւս Փարպեցին Վասակին բնորոշում է իբրեւ ուխտադրուժ, ուխտազանց:

Այժմ հակասության մասին, թեեւ դրան վերոնշյալ պատճառով կարելի է եւ չանդրադառնալ: Նույնիսկ Ղազար Փարպեցու խոսքը խմբագրված ներկայացնելու դեպքում առկա է մտքերի հակասություն: Ճիշտ է, որպես իր եզրակացության հիմք Ն. Ադոնցը հիշատակում է Ղազար Փարպեցուն վերագրվող վերոհիշյալ միտքը, սակայն ընդունում է դրա մի մասը, իսկ մյուսի կողքով, որն առավել հական է Վասակին գնահատելու տեսանկյունից, անցնում է լռելյայն: Նախ, այդ ինչո՞ւ, ո՞ր ծառայության համար էին նրան պահում պարսից արքունիքում: Կարծում ենք՝ պատասխանն ակնհայտ է: Ն. Ադոնցը ոչինչ չի ասում նաեւ, թե ինչո՞ւ էր Վասակը զղջում: Զի ասում, որովհետեւ պատմիչն արդեն ամեն ինչ ասել էր: Ի դեպ, ինչպես տեսանք, Ն. Ադոնցը լռելյայն անցնում է նաեւ Վասակի գործած բազում դավաճանական քայլերի կողքով: Վերոհիշյալ մտքերի

⁸⁴ Անդ, էջ 0129:

⁸⁵ Ղազար Փարպեցի, նշվ. աշխ., էջ 203:

ընդհանրացումից հետո մեր առջեւ բացվում է երկու իրողություն: Առաջին՝ Վասակը դավաճանել էր հայոց միաբանությունը՝ խախտելով տված երդումը եւ ընդունված որոշումները: Երկրորդ՝ Վասակը դատապարտվել էր եւ կյանքի վերջին տարիներն անց է կացրել անազատության մեջ, արհամարհված եւ լքված բոլորից՝ թե՛ հայերից, որոնց նա դավաճանել էր, եւ որոնք արդարացիորեն ամեն ինչ արեցին նրան պատժելու համար, եւ թե՛ պարսիկներից, որոնց նա, որպես վարկաբեկված եւ հեղինակազրկված գործիչ, այլեւս պետք էէր⁸⁶:

Այսպիսով, Վարդանանց պատերազմի ժամանակաշրջանում մարգպան Վասակ Սյունու դավաճանությունն արդարացնելու Ն. Ադոնցի տեսությունը չի ամրագրվում սկզբնաղբյուրային հաղորդումներով եւ, հետեւաբար, չի կարող ընդունելի լինել: Վասակ Սյունու հեռանալը հայ ապստամբական միասնական ճամբարից եւ թշնամուն հարելը, թշնամու հետ համատեղ ապստամբություն դեմ հանդես գալը երբեւէ չի կարող արդարացվել, որովհետեւ փաստերը շատ խոստեն են: Վարդանը եւ Վարդանանք հայրենասերներ էին, պայքարում էին հայրենիքի ազատության եւ իրենց ազգային ինքնության պայման՝ քրիստոնեական դավանանքի պաշտպանության համար, իսկ Վասակը եւ Վասակյանք՝ դավաճաններ, որոնց համար հայրենիքի եւ ազգի շահը ածանցյալ էր անձնական շահին:

РЕЗЮМЕ

Вплоть до конца XIX века восстание Вардананц традиционно воспринималось как война за сохранение национальной независимости, свободы и достоинства, а Вардан Мамиконян и Варданиды - как герои, поборники нации, в то время как Васак и Васакиды - как предатели, моли нации. Но с конца XIX века были высказаны точки зрения, отличные от традиционных, совершены попытки переоценить ряд вопросов истории армянского народа, в том числе и войны Вардананц. В статье представлена попытка знаменитого историка, армениста и византиста Николая Адонца в направленной переоценки войны Вардананц 449-451 гг. и деятельности марзпана Васака Сюи, который в эту эпоху взял курс на измену. Вновь анализируя выдвинутые положения в свете первоисточников, в статье показывается, что нет оснований для пересмотра достоверности данных историков V века.

⁸⁶ Հմմ. նաեւ Կ. Իզրաշեան, Ասարայրի ճակատամարտից դէպի Նուարասկի պայմանադրութիւնը, Երևան, 2005:

SUMMARY

Until the end of the 19th century Vardanants War was traditionally accepted as the inclined war for maintenance of national self-dependency, freedom and dignity. Vardan Mamikonyan and the Vardanants were honoured with the title of hero. Vasak and the Vasakyans were accepted as betrayers. But at end of the 19th century there appeared attitudes different from traditional opinions. Various experiences were done in order to reestimate questions in Armenian history, and Vardanants War was not an exception. In the article of famous historian Nikoghayos Adonts's an opinion was introduced towards the Vardanants War (449-451) towards reestimation of activities of regional governor Vasak Syunetsi. Proposed theses was examined originally and now it is obvious that there is no any reason to review the assurance of the 5th century historians.

